PKAN_WH/5366/2026
Data: 21.09.2026 r.

Prof. dr hab. Jolanta Pasterska
Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja rozprawy doktorskiej Edyty Olszańskiej-Smolarek *Między miejscem, doświadczeniem i słowem. Studium antropologiczne twórczości Andrzeja Piskulaka*
napisanej pod kierunkiem dr hab. Zbigniewa Trzaskowskiego, prof. UJK

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska podejmuje problematykę antropologicznego odczytania twórczości Andrzeja Piskulaka – poety, prozaika, dziennikarza, publicysty i wydawcy związanego z regionem świętokrzyskim. Wybór tego dorobku literackiego jako przedmiotu badań naukowych jest uzasadniony zarówno jego znaczeniem, jak i brakiem całościowego opracowania twórczości Piskulaka w polskim literaturoznawstwie. Badania nad dziełem tego poety pozwalają nie tylko uzupełnić istniejącą lukę badawczą, lecz także pogłębić wiedzę o współczesnym regionalizmie literackim oraz jego funkcjonowaniu w kulturze polskiej. Szczególnie istotnym bowiem argumentem przemawiającym za podjęciem tego tematu jest silne zakorzenienie twórczości Andrzeja Piskulaka w przestrzeni Świętokrzyszczyzny. Wszak jego utwory wyrastają z doświadczenia „małej ojczyzny", a region świętokrzyski stanowi nie tylko tło wydarzeń, lecz także ważny element budowania świata przedstawionego oraz tożsamości bohaterów. Geopoetycki wymiar jego twórczości pozwala analizować związki między literaturą a przestrzenią kulturową regionu. Jednak trzeba zauważyć, że regionalizm obecny w utworach Andrzeja Piskulaka nie ogranicza się do opisu lokalnych krajobrazów, ludzi czy historii. Autor utrwala pamięć o dziedzictwie kulturowym Świętokrzyszczyzny, dokumentuje przemiany społeczne oraz podejmuje refleksję nad współczesną tożsamością mieszkańców regionu. Jego działalność publicystyczna i dziennikarska stanowi cenne świadectwo życia kulturalnego województwa świętokrzyskiego, a zarazem przykład aktywnego uczestnictwa pisarza w procesie kształtowania świadomości regionalnej. Podjęcie wieloaspektowego oglądu tego dorobku umożliwia również jego analizę w szerszym kontekście literatury regionalnej oraz refleksji nad miejscem „małych ojczyzn" we współczesnej kulturze polskiej. Badanie jego twórczości pozwoli odpowiedzieć na pytania dotyczące sposobów literackiego przedstawiania regionu, relacji między pamięcią zbiorową a narracją artystyczną oraz roli pisarza jako strażnika dziedzictwa kulturowego.

Obrany temat rozprawy doktorskiej należy zatem uznać za aktualny i wartościowy poznawczo, gdyż wpisuje się zarówno w nurt współczesnych badań antropologicznych, jak i

literaturoznawczych, podejmujących kwestie tożsamości, pamięci, przestrzeni oraz indywidualnego doświadczenia kulturowego.

Mgr Edyta Olszańska-Smolarek ma świadomość tych wyzwań, przyjmując za podstawę oglądu tej twórczości perspektywę antropologiczną, a ściślej, koncentrując się na relacjach zachodzących pomiędzy kategoriami miejsca, doświadczenia i słowa. Autorka rozprawy trafnie lokuje analizowaną twórczość na styku różnych dyscyplin humanistycznych, wykazując świadomość metodologiczną oraz umiejętność prowadzenia badań interdyscyplinarnych.

Rozprawa została podzielona na pięć rozdziałów, w których dodatkowo wydzielono po 5-6 podrozdziałów (a w ich obrębie jeszcze kilka mniejszych podjednostek kompozycyjnych), a także wprowadzenie, zakończenie, bibliografię i aneks. Poszczególne rozdziały tworzą spójną całość, prowadząc czytelnika od rozważań teoretycznych do analiz szczegółowych, trafnie uchwytując momenty zwrotne tej twórczości oraz zaznaczając ewolucję tego pisarstwa. O ile podział głównych części rozprawy doktorskiej nie budzi zastrzeżeń, o tyle już ich rozczłonkowanie na małe, często stronicowe lub półstronicowe całostki nie sprzyja lekturze, ponieważ prowadzi do rozproszenia sensów, utrudnia uchwycenie relacji między omawianymi elementami oraz osłabia spójność argumentacji. Zapewne takie grupowanie materiału służyło pracom porządkującym we wstępnej fazie procesu opisu tej twórczości. Ma tego świadomość autorka pracy, gdyż zastrzega, że w jej odczuciu: „Śródtytuły nie funkcjonują jako odrębne jednostki kompozycyjne, lecz pełnią funkcje pomocniczą wobec zasadniczej struktury rozprawy, porządkują tok analizy, wyznaczają kolejne etapy interpretacji. Wprowadzają dodatkowe uporządkowanie materiału, a zarazem podkreślają dynamikę przechodzenia między kolejnymi ogniwami wywodu" (s.11). Moim zdaniem jednak taki zabieg właśnie osłabia siłę argumentacji i między innymi prowadzi do powtórzeń i redundancji (o czym przyjdzie jeszcze powiedzieć), ponieważ autorka często musi przypominać wcześniej omawiane treści, aby powiązać je z nowym fragmentem analizy.

We *Wprowadzeniu,* będącym rzetelnym nakreśleniem perspektywy badawczej, doktorantka przedstawia najważniejsze założenia antropologii kulturowej, antropologii miejsca oraz badań nad doświadczeniem i narracją. Rozdział pierwszy *Biografia i przestrzeń formacyjna twórcy* ma charakter biograficzno-kulturowy i stanowi rzeczywiście fundament interpretacyjny podjętych w dalszej części rozprawy analiz (s.11). W tym obszernym, dobrze skomponowanym portrecie twórcy, oddającym ewolucję jego drogi życiowej nie dostrzegłam dokładnej daty urodzin Andrzeja Piskulaka, ani też prób sytuowania poety w obrębie danego pokolenia, czy też powiązania jego twórczości poety z określoną formacją literacką.

Rozdział drugi zatytułowany *Poezja wczesna. Inicjacja w słowo i doświadczenie miejsca* rozpoczyna się od rozpoznania stanu badań nad twórczością poetycką Piskulaka. Obecność w tym miejscu tej całostki strukturalnej pracy (a nie we *Wprowadzeniu*), w której została przedstawiona bibliografia nawiązująca do całej twórczości twórcy, budzi pewne zastrzeżenia, ale przede wszystkim niepotrzebnie rozbija tok myślowy. W dalszej części autorka trafnie interpretuje juwenilia poetyckie Piskulaka wskazując na ich trwałość w postaci powracających tematów, obrazów ujętych w charakterystyczny dla późniejszej poezji język, który staje się zarazem „przestrzenią oporu i miejscem duchowej refleksji" (s.33). Ważnym rozpoznaniem jest interpretacja tych utworów z debiutanckiego tomu *Kluczem do baśni może wytrych* z 1980 roku, które zaznaczają pozycję podmiotu lirycznego wobec rzeczywistości PRL-u (outsider) i „milczenia Boga". Z tego napięcia rodzi się pytanie (dominujące w drugim tomie *Po trzeciej zmianie*) o znaczenie logosu, które stanie się kluczowym motywem tej twórczości. Doktorantka trafnie wyzyskuje z tej poezji najważniejsze figury (Syzyf ryba), umiejętnie łączy je z formułującą się postawą wyobcowania i sprzeciwu poety wobec absurdalności otaczającej go rzeczywistości PRL-u. Równoległym motywem dobrze opisanym przez autorkę rozprawy jest doświadczenie pracy i rytmu codzienności z wpisanym weń krajobrazem. Na przykładzie analizy symbolu dębu (*Dąb i ja, Czarny spowiednik*) interesująco dowodzi otwarcia się tej poezji na nową perspektywę: „zakorzeniania w przestrzeni oraz dialogu z krajobrazem – nośnikiem pamięci i sacrum" (s.41), zaś poetyka miejsca stopniowo przekształca się w poetykę relacji i pamięci, które staną się jednym z najważniejszych wymiarów późniejszej twórczości Piskulaka" (s.42). Doktorantka rzetelnie bada tę twórczość, wyłuskując wszelkie niuanse, śledząc zwroty i powroty poetyckie (*Z gwiazdozbioru oczu*), „dopisując" do pierwotnych ustaleń kolejno pojawiające się tu figury (Ojca) oraz motywy drogi, podróży, śmierci. Na szczególne uznanie zasługuje umiejętne połączenie refleksji teoretycznej z interpretacją materiału badawczego. Analizy utworów Andrzeja Piskulaka są pogłębione, wieloaspektowe i konsekwentnie podporządkowane głównym pytaniom badawczym. W rozdziale trzecim *Poezja dojrzała, krajobraz, rytuał i doświadczenie sacrum*, zachowując układ chronologiczny, autorka przechodzi do analizy kolejnego tomu *Dąb jak chłop*. Z racji pojawiającej się ponownie figury drzewa wskazuje na jego bardziej symbolicznie nacechowane znaczenie: dąb jawi się tu jako nie tylko element pejzażu, ale znak ciągłości, trwania i pamięci (s.54), „utożsamia ludzkie istnienie z porządkiem natury" (s.55), ale staje się także „osobistym pośrednikiem między człowiekiem a transcendencją" (s.60). Wydaje się jednak, że zachowanie układu problemowego i rozpatrywanie tej figury w jednym miejscu nadałoby analizie spójny charakter i przekonująco wskazałoby ewolucję tego symbolu,

unikając powtórzeń. Zwłaszcza, że mamy do czynienia z wyraźną transformacją tej figury, która przybiera w dojrzałej twórczości kształt symboliczny. Oczywiście, doktorantka przyjęła inny punkt widzenia i konsekwentnie podąża innym tropem. Autorka trafnie wskazuje na elementy rozwoju twórczości Piskulaka w kolejnym tomie *Poezjoborze*, który staje się „centralnym punktem świętokrzyskiego cyklu poetyckiego, pomostem między tomem *Dąb jak chłop"* a następnymi zbiorami, „od milczenia ku mowie, od mowy ku modlitwie, od modlitwy ku kontemplacji" (s.64). W tym ujęciu mieści się także dobrze rozpoznany cykl wierszy poświęconych twórcom świętokrzyskiego pejzażu. Wypada jednak zauważyć, że wspomniany już brak osadzenia twórczości Andrzeja Piskulaka w kontekście tradycji literackiej sprawia, że interpretacje te pozostawiają niedosyt, a wspomniana przez autorkę, przy okazji portretów twórców ludowych, wspólnotowość sprowadza się tu tylko do „archiwum pamięci regionu" (s.74). Oczywiście, pamięć jest tu kategorią kluczową, krajobraz i ludzie tworzą wspólnotę duchowego zakorzenienia. Inaczej jest w zbiorze *Li®tania.* Autorka dostrzega ową ewolucję w przeniesieniu sacrum do sfery duchowej podmiotu lirycznego. To modlitwa wyznacza teraz rytm codzienności, staje się wewnętrzną, intymną relacją. Rozwinięcie tego odnajdujemy w tomie *Eremyk*, w którym, jak dowodzi doktorantka, poeta wkracza w przestrzeń kontemplacji, samotności i dialogu z Tajemnicą. Zakorzeniony w ziemi, uformowany przez pamięć wspólnoty i uwrażliwiony na rytm codziennej modlitwy, tworzy w *Eremyku* syntezę wcześniejszych poszukiwań – poetycką teofanię miejsca i istnienia" (s.85). Niezwykle wartościowe są w tym fragmencie pracy uwagi wskazujące na ogniwa rozwoju nie tylko w obrębie poezji, ale także przykłady otwarcia się na inne formy literackie: prozę i dramat (np. interpretacja tryptyku *Poranne kobiety*, s.106).

W rozdziale czwartym *Proza i dramat. Narracja doświadczenia i pamięci* autorka wskazuje obecność tych samych tematów, motywów, symboli w innych formach literackich i dramatycznych. Szczególnie intersująca jest tu propozycja odczytania prozy Andrzeja Piskulaka jako cyklu wędrówek, których kompas wiedzie od poszukiwania duchowego i pamięci wspólnoty (powieść historyczna *Wincenty i Kadłubek*) przez doświadczenie cierpienia oraz społecznego wykluczenia (*W imię ojca*), aż po emigracyjne <bycie pomiędzy> i poszukiwanie własnej tożsamości (*Basztar).* Owe egzystencjalne wędrowanie bohatera wpisuje autorka rozprawy w konkretne, charakterystyczne dla tej prozy przestrzenie, których znakiem rozpoznawczym jest dworzec. Przypomnę, że według Marca Augé, to przykład nie-miejsca" (*non-lieu*), czyli przestrzeni charakterystycznych dla współczesności, które nie budują trwałych relacji społecznych ani tożsamości. To w niej doktorantka umieszcza i analizuje poszczególne powieściowe postacie i tu następuje spotkanie z Innym, bezdomnym, wykluczonym. Ale to także w

tej przestrzeni, słusznie zauważa autorka, dochodzi do swoistego katharsis: przebaczenia, restauracji wspólnotowości i odnalezienia Boga, a tym samym tożsamości bohatera. Odbudowa relacji i wspólnoty w powieści *W imię Ojca* zostaje w *Basztarze* pogłębiona o namysł nad kruchością życia człowieka i kwestiami eschatologicznymi. Wspólnotowość ustępuje tu namysłowi nad jednostką. Jak konkluduje doktorantka, „rozwiniecie tej perspektywy prowadzi do wyraźnego pogłębienia antropologicznego wymiaru twórczości Piskulaka, w której doświadczenie inicjacyjne coraz wyraźniej przybiera postać liminalnego przekroczenia" (s.140). To kolejny trafnie odczytany przez autorkę rozprawy etap ewolucji tej twórczości. W interpretacji tej powieści szczególnie uwidaczniają się umiejętności anglistyczne mgr Olszańskiej-Smolarek. Trafnie dokonuje ustaleń związanych ze znaczeniem tytułowej postaci Basztara – figury bytu jeszcze nieukształtowanego odzwierciedlającego stan zawieszenia: między odrodzeniem a przestrzenią możliwości jaką daje „nowe" życie. Ponowne wędrowanie czy to śladami Gombrowicza, czy to Piaseckiego wiodące przez Święty Krzyż i Świętokrzyskie zmusza bohatera tej prozy do ponownego samookreślenia się wobec kulturowej pamięci, pojmowanej nie tylko jako dziedzictwo kultury, ale zmuszającej do dokonania wyboru i trwałego usytuowania się w niej. Autorka dobrze rozpoznaje ścisły związek tematyki powieści z jej kompozycją, wskazuje interpretacyjne tropy akcentujące momenty przemiany duchowej Karosa, etapy próby, którym zostaje poddany, wreszcie powrotu i symbolicznego zakorzenienia. W tym fragmencie autorka pracy dokonuje swego rodzaju podsumowania, podkreślając obecność stałych motywów, symboli (figura babci, drogi, symbole dębu Bartek i *homo viator*) w całej twórczości Piskulaka. Dzięki temu czytelnik otrzymuje przekonujący dowód nie tylko rozwoju tego dorobku literackiego, ale także stałych jego wyznaczników. W pierwszej fazie lektury rozprawy mgr Olszańskiej-Smolarek zastanawiające mogło wydawać się rozpatrywanie w tej płaszczyźnie narracyjnej prozy poświęconej emigracyjnemu poecie i wydawcy Edwardowi Zymanowi. Jednak autorka przekonująco wskazuje, że mamy tu do czynienia z przesunięciem perspektywy z „opowieści powieściowej ku narracji biograficznej. Postać Karosa ustępuje tu miejsca rzeczywistemu artyście" (s.153). Pomijając błąd stylistyczny – pleonazm, słuszne jest wskazanie tu pokrewieństwa losu obu postaci: wędrowanie pomiędzy miejscami, pamięcią, doświadczeniem wyobcowania. Analiza biografii literackiej *Świat jest zawsze obok. Kilka glos do portretu Edwarda Zymana z wyborem wierszy poety* wymagała szczególnej uwagi i namysłu. W niej bowiem spotykamy wiele różnych form narracyjnych i różnorakich perspektyw. Autorka trafnie je opisuje i komentuje w dobrze dobranych kontekstach. Właściwie, można rzec, że w pewnych fragmentach napotykamy na dodatkową, pogłębioną analizę nie twórczości Piskulaka, ale wybranych utworów Edwarda Zymana.

Jeszcze inną odsłonę figury *homo viator* analizuje autorka rozprawy w odniesieniu do powieści *Szermętowski vel Szermentowski. Powieść biograficzna o Józefie Szermentowskim* . Zestawiając te dwa utwory, wskazuje na istotne przesunięcie, jakie dokonało się w twórczości Andrzeja Piskulaka. Doktorantka dowodzi, że „ o ile w przypadku Edwarda Zymana doświadczenie drogi realizowało się przede wszystkim w przestrzeni języka i wiązało się z próbą ocalenia sensu słowa w warunkach emigracyjnego <pomiędzy>, o tyle w powieści Piskulaka zostaje ono przeniesione w obszar obrazu"(s.162). Następuje zatem przemiana medium.

Dokonując pogłębionej interpretacji całej prozatorskiej twórczości bohatera rozprawy, autorka szczegółowo wskazuje na kolejne etapy rozwoju tego dorobku, zauważa przesunięcia perspektyw: od narracji historycznej i biograficznej ku doświadczeniu współczesności, w kontekście przemiany opisuje znaczenie symboliki drogi oraz status bohatera. Dopełnieniem poczynionych ustaleń jest interpretacja jeszcze innej formy artystycznej, w której realizuje się Andrzej Piskulak – tj. dramatu. W tej części pracy autorka dowodzi, że w interesującym nas obszarze twórczości poety dochodzi do zmiany sensu figury *homo viator*: wędrowcem nie jest już ani artysta, ani świadek historii, ale człowiek postawiony wobec sytuacji granicznych. Doświadczenie to najpełniej wyrażone zostaje właśnie w utworach dramatycznych. To w tej formie literackiej – przekonuje doktorantka – najpełniej wybrzmiewają pytania o „odpowiedzialność człowieka wobec drugiego, historii i pamięci wspólnotowej" (s.240). Dokonując podsumowania tej części pracy, trzeba zwrócić uwagę na poprawność obranych kierunków interpretacji, dobrze, logicznie formułowane wnioski (choć chyba niepotrzebnie służące jako podsumowania i wprowadzenia do kolejnych podrozdziałów). Wątpliwości budzi brak krytycznego ujęcia tej twórczości, wartościowania. Być może uważniejsze przyjrzenie się warstwie stylistyczno-językowej utworów poetyckich i prozatorskich uzupełniłoby tę lukę.

Jakkolwiek publicystyka (rozdział V. *Publicystyka. Świadectwo rzeczywistości i antropologia codzienności)* była pierwszym obszarem doświadczeń poety, a jego praca dziennikarska źródłem inspiracji twórczej, to w rozważaniach autorki rozprawy ten obszar działalności Piskulaka stał się ogniwem je wieńczącym. Trudno polemizować z takim rozplanowaniem treści zwłaszcza, że rozdział ten prezentuje się jako solidnie opracowanie, podkreślające konsekwentne poszukiwanie przez poetę języka, który oddałby całą gamę doświadczenia wynikającego ze spotkania z Innym, Drugim, po prostu z człowiekiem. Czytelnik otrzymuje dzięki temu dobrze odczytany i zinterpretowany przez autorkę rozprawy całościowy projekt literackiej antropologii miejsca, którego punkty styczne wyznaczają: miejsce, doświadczenie, pamięć i słowo.

Przyjęta metodologia jest adekwatna do celu rozprawy. Doktorantka wykorzystała narzędzia badawcze zaczerpnięte z antropologii kulturowej, hermeneutyki oraz współczesnych badań literackich. Podstawę metodologiczną stanowi analiza i interpretacja tekstów Andrzeja Piskulaka, uzupełniona refleksją nad kategoriami miejsca, doświadczenia i pamięci. Tak dobrane narzędzia badawcze okazały się adekwatne do przyjętych celów rozprawy i pozwoliły na sformułowanie oryginalnych oraz dobrze udokumentowanych wniosków. Szczególnie wartościowe jest zastosowanie kategorii miejsca jako przestrzeni doświadczenia kulturowego i egzystencjalnego.

Autorka wykazała się dobrą znajomością literatury przedmiotu, zarówno polskiej, jak i zagranicznej. Wykorzystane źródła zostały dobrane trafnie i pozwalają na osadzenie prowadzonych analiz w szerszym kontekście naukowym.

Reasumując do najistotniejszych osiągnięć rozprawy zaliczam:

- przeprowadzenie kompleksowej interpretacji twórczości Andrzeja Piskulaka z perspektywy antropologicznej;
- ukazanie znaczenia kategorii miejsca jako podstawowego elementu organizującego doświadczenie podmiotu;
- wskazanie relacji pomiędzy doświadczeniem egzystencjalnym a praktykami narracyjnymi obecnymi w analizowanych tekstach;
- wniesienie nowych ustaleń do badań nad współczesną kulturą i literaturą regionalną;
- napisanie pracy poprawną polszczyzną oraz jej staranne zredagowanie, przy jedynie nielicznych usterkach interpretacyjnych i stylistycznych (s. 10, 49, 64, 116).

W związku z powyższym rozprawa doktorska poświęcona Andrzejowi Piskulakowi jest przedsięwzięciem naukowo uzasadnionym, wartościowym poznawczo i ważnym dla badań nad współczesną literaturą regionalną. Pozwala ona nie tylko usystematyzować wiedzę o twórczości autora, ale także ukazać znaczenie regionalizmu jako istotnego elementu budowania tożsamości kulturowej oraz zachowania dziedzictwa Świętokrzyszczyzny.

Pomimo wysokiej wartości naukowej rozprawy można wskazać kilka kwestii wymagających doprecyzowania. Pewien niedosyt budzi brak wyraźniejszego osadzenia twórczości Andrzeja Piskulaka w perspektywie tradycji literackiej. Warto byłoby wzbogacić analizę o porównania z innymi twórcami oraz wskazać literackie konteksty, które pozwoliłyby pełniej określić miejsce autora w pejzażu współczesnej literatury. Niekiedy pojawiają się również po-

wtórzenia argumentacji, które można byłoby ograniczyć poprzez większą syntetyczność wywodu. Uwagi te nie wpływają jednak zasadniczo na wysoką ocenę rozprawy i mają charakter dyskusyjny oraz redakcyjny.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa stanowi oryginalne i wartościowe opracowanie naukowe. Autorka wykazała się umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań, właściwego doboru metod badawczych oraz formułowania przekonujących wniosków. Praca wnosi istotny wkład do badań antropologicznych i humanistycznych nad twórczością Andrzeja Piskulaka.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska *„Między miejscem, doświadczeniem i słowem. Studium antropologiczne twórczości Andrzeja Piskulaka"* spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim, zgodnie z art. 187. p. 1—2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku obowiązujących przepisach dotyczących stopnia doktora. **Wnoszę zatem o dopuszczenie Autorki rozprawy do dalszych etapów postępowania doktorskiego oraz do publicznej obrony pracy.**

Rzeszów, 31 sierpnia 2026

prof. dr hab. Jolanta Pasterska